

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДЗ «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»

Рада молодих учених та спеціалістів

І С Т О Р І О Г Р А Ф І Я

Матеріали Сімнадцятої наукової конференції
викладачів, здобувачів вищої освіти та молодих учених
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського

Одеса
2022

УДК 300.3+301+930.1; 911.3 (477.74).

Історіосфера. Матеріали Сімнадцятої наукової конференції викладачів, здобувачів вищої освіти та молодих учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. — Одеса : Ун-т Ушинського, 8–9 квітня 2022 р. — 93 с.

*Рекомендовано до друку
рішенням Вченої ради
Південноукраїнського національного
педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*

Протокол № 8 від 24 березня 2022 р.

ISBN 966-7965-01-5

© Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського

Позиція авторів може не співпадати з думкою редакційної колегії.

Історія та методологія науки і техніки

Левченко В. В.

Культурний генофонд — головний фактор у формуванні культури людини

Культура та генетика традиційно вважаються двома окремими процесами, але за останні понад сто років вчені все більше розуміють, що вони тісно пов'язані, і кожен із них впливає на формування культури людини. Більше того, багато вчених дійшли висновку, що не виховання, а біологічне коріння визначають культуру людини і суспільства в цілому.

Пальма першості у дослідженні впливу генетичних факторів на формування культури людини належить Ф. Гальтону (1822–1911) — англійському психологу, двоюрідному брату Ч. Дарвіна, засновнику диференційної психології та психометрики, а також основоположнику вчення евгеніки, покликаного боротися з явищами виродження у людському генофонді. У своїй праці «Наследственность таланта, ее законы и последствия» [1] він уперше, після того як виявив, що деякі людські ознаки виразно передаються у спадок, зробив спробу визнати психічну обдарованість та її розподіл між людьми, підлеглими відомим природним законам. Рішучий крок у вивченні цього питання належить англійському біологу, одному із засновників генетики, автору терміна «генетика» (1907) В. Бетсону (1861–1926). У 1902 р. він видав вперше книгу «Mendel's principles of heredity» [5], в якій відстоював ідею про неможливість успадкування людиною набутих ознак. Він писав: «Насамперед уявляли, що зовнішнє середовище та статевий підбір керують еволюцією, а роль людини пасивна. Результати генетичного дослідження показують, що людське суспільство може, якщо це є бажаним, впливати на свій склад набагато легше, ніж це раніше вважалося можливим» [6, с. 304]. У 1909 р. датський біолог В. Йогансен (1857–1927) висловлював аналогічну думку: «Виховання з усіма доступними йому засобами, та ще й підкріплене традицією, зрозуміло, може мати найбільше значення для індивідуальних якостей індивіда і покласти, таким чином, глибокий

відбиток на стан раси в дану епоху. Але зміна генотипічних основ біотипів не викликається вихованням — у всякому разі, у нас немає жодних даних подібного роду. Нові методи виховання могли б зруйнувати рішуче все вцент, і всі ці методи, що застосовуються одним поколінням, відкидаються наступним, як в корені помилкові» [9, с. 446]. Схожу точку зору 1910 р. висловив англійський біолог і філософ К. Пірсон (1857–1936): «Я не хочу догматично стверджувати, що середовище не має жодного значення; у деяких своїх фазах воно справляє більше впливу, ніж будь-який з інших факторів, з якими досі довелося мати справу. Але я думаю, можна сміливо стверджувати, що вплив середовища не становить і однієї п'ятої частки спадковості, а цілком можливо, не досягає і однієї десятої» [12, с. 30]. Таку ж думку 1913 р. виразив Л. Плат (1862–1937) — німецький зоолог, учень німецького природознавця і філософа Е. Геккеля (автор термінів «пітекантроп», «філогенез» та «онтогенез»), який у ґрунтовній праці наголошував, що «Наскільки швидше був би прогрес людства, якби духовні набуття якогось покоління хоча б тільки в десятій частині передавались у спадок» [13, с. 33].

У 1920–1970-х рр. широкого поширення у наукових колах набули євгенічні теорії, але у зв'язку зі швидким розвитком генетики взагалі та геноміки зокрема, як стверджували українські генетики, євгеніка як самостійна наука поступово втратила свій сенс [2, с. 33]. У період від 1950-х до кінця 1970-х рр. у наукових колах були особливо гострими дискусії між прихильниками двох протилежних підходів (соціогенетизм проти біогенетизму або *nature versus nurture* = природа проти виховання) щодо ролі виховання та природних чинників у формуванні характеру та здібностей людини. Прихильники соціогенетизму були переконані в тому, що більшість здібностей і особистісних характеристик людини не є вродженими, а формуються під впливом оточення. У протилежність соціогенетизму, адепти біогенетизму були впевнені у вродженому характері більшості здібностей і рис людини [3]. Ці дискусії поступово пішли на спад у зв'язку з серйозним прогресом психогенетики й відпаданням у зв'язку з цим багатьох дискусійних припущень. У

1960–1980-х рр. з метою пояснити людську поведінку з погляду двох різних, але взаємодіючих процесів: генетичної еволюції та культурної еволюції, вчені розробляли теорію подвійної спадковості. Одне з центральних тверджень цієї теорії полягало в тому, що частково розвиток культури відбувається за аналогією з генетичною еволюцією у процесі дарвінівського відбору [14].

У сучасній науковій літературі існують теорії, автори яких стверджують, що генетичний матеріал фізично відтворюється, передається безпосередньо та пасивно успадковується потомством, а культурні риси, з іншого боку, передаються через активний процес реконструктивного фенотипічного сприйняття свідомості та вибіркового наслідування [4; 7; 15]. Вони наполягають, що якщо генетичне успадкування переважно вертикальне і нестратегічне для одержувача, то культурне успадкування часто відбувається через стратегічне соціальне навчання, включає безліч культурних моделей і може відбуватися у вертикальному, горизонтальному або косому напрямку поширення генетичних ліній [8; 11]. Вчені називають це коеволюційною теорією гена та культури (також відому як теорія подвійного успадкування або біокультурна еволюція), яка вивчає еволюційні явища, що виникають у результаті взаємодії генетичних та культурних систем передачі та спирається на соціобіологічно обґрунтовані теоретичні роботи її основних авторів [8; 10]. Тобто ідея цієї теорії зводиться до того, що генетичні варіації в основному випадкові, а культурні варіації можуть «направлятися» навмисними інноваціями, що робить їх швидшими і цілеспрямованими, тому культура є негенетичною системою адаптивного успадкування, яка принципово відрізняється від генетичного успадкування на структурному рівні. Отже, головне твердження теорії полягає в тому, що гени та культура постійно взаємодіють у циклі зворотного зв'язку, зміни в генах можуть призвести до змін у культурі, які потім можуть вплинути на генетичний відбір та навпаки [14, с. 325]. Звідси випливає, що люди переживають еволюційний перехід, оскільки культура замінює гени як основну систему успадкування людини, а культурні адаптації значною мірою займають провідні позиції.

Аналіз сучасної наукової літератури свідчить про те, що культурна еволюція на груповому рівні є більш адаптивною та швидкою, ніж генетична еволюція у людей. Науковці наполягають, що все більша частина людського життя опосередковується культурно розвиненими груповими практиками і технологіями, та все менша частина — генетичними ознаками. Вони стверджують, що ця тенденція продовжується і прискорюється, а культурні та генетичні зміни далекі від рівноваги, можливо, частково внаслідок людської діяльності, яка призводить до екологічної кризи. Вчені припускають, що в довгостроковій перспективі вплив культури на еволюцію людини зростатиме, доки гени не перетворяться на вторинні структури, які зберігатимуть виключно креслення біологічного дизайну людини, але в підсумку будуть керовані культурою.

Незважаючи на всі наведені вище теорії ми залишаємося на позиціях щодо домінування культурного генофонду над культурною спадковістю у формуванні та розвитку культури, а генно-культурна коеволюційна перспектива допомагає нам зрозуміти процес, у якому культура формується у першу чергу під впливом біологічних імперативів, а вже біологічні властивості одночасно змінюються генетичною еволюцією у відповідь на зміни в історії культури. При генно-обмеженій генно-культурній коеволюції специфічні генетичні фактори можуть обмежувати культурне спадкування у цілому. Наприклад, культурна варіативність може бути обмежена генетично обумовленими когнітивними та психологічними здібностями людини. Також гени можуть обмежувати еволюцію мови. Наприклад, ранні людські популяції, можливо, не могли вимовляти фрикативні звуки, такі як «в» і «ф», «с» і «з» тощо, через генетичні обмеження на конфігурацію прикусу та розташування язика. До того ж генотип людини може зазнавати зміни внаслідок розвитку сучасних біотехнологій, що в підсумку приводить до змін у повсякденному житті. Наприклад, гени із геномодифікованих продуктів, які отримуються із трансгенних організмів, потрапляють у клітини людини, викликаючи мутації, розвиток несприйнятливості хвороботворних бактерій до антибіотиків тощо, що загалом призводить до фізіологічних змін

у людини на генетичному рівні, а згодом до змін й у культурному житті. Отже, свідчень обмеженості культурного генофонду мало, а ті підтвердження, які знаходять вчені щодо свідчень, що у довгостроковій перспективі вплив генів на формування культури зменшується і більшість чинників у її формуванні походить саме від людини, не відповідає дійсності.

Запропоноване нами дослідження допоможе нам зрозуміти процес, в якому культура людини формується саме під впливом біологічних імперативів — культурного генофонду, а культурна спадковість є другою системою адаптивного успадкування у людей під час формування та розвитку культури. Безумовно навколишнє середовище безпосередньо впливає на культуру існування людини, як у повсякденному житті, так і з точки зору масових тенденцій у культурі суспільства, але займає в цьому дуже маленький відсоток, тому що генетична спадковість є основним чинником у формуванні людської особистості.

Культурна спадковість складається з соціально переданої інформації, включаючи матеріальну культуру і більшість аспектів духовної культури (вірування, закони, мова, виховання, знання, мистецтво, фольклор, технології, етика, естетика, комунікації, досвід, традиції, обряди, звичаї, навички), тому дуже впливає на те, як люди виживають і адаптуються у конкретному середовищі. У свою чергу змістовна основа культурного генофонду людини (термін «генофонд» введено радянським генетиком О. С. Серебровським (1892–1948) 1928 р.) включає такі елементи: фізіологія, антропометрія, патологічні процеси (хвороби, фізичні вади), психологічний тип, переваги особистості, інтелектуальний потенціал, таланти, здібності, задатки, ментальність (землеробська / миролюбива або кочова / войовнича). Тобто геном людини — сукупність усіх його генів, що вона успадковує від батьків, та які не тільки впливають на подальші ризики прояву генетичних захворювань і синдромів, реакцію на лікарські засоби тощо, а й визначають багато характеристик людини у формуванні її культури. Від народження різниця між людьми дуже велика, кожна з них має притаманні виключно їй індивідуальні від природи

риси, до яких з перших днів її життя і в подальшому докладається виховання батьків, вихователів, вчителів, викладачів, старших колег, керівництва тощо, а в дорослому віці вони самі повинні працювати над собою і докладати багато зусиль для свого культурного розвитку. До того ж, якщо б на еволюцію людини головним чином впливали норми культури суспільства, то з кожним поколінням рівень культури населення тільки покращувався б, але ми, навпаки, спостерігаємо зворотні тенденції. Ще одним прикладом нашої тези є долі дітей однієї родини, як малої соціальної групи. Народжені від одних батьків діти зазнавали принципів і рис одного соціокультурного простору, але кожен з них пройшов свій життєвий шлях, не схожий на братів і сестер, у кожного з них доля склалася по-різному. Це ще раз підтверджує гіпотезу, що формування культури людини відбувається через генетичний / біологічний детермінізм, оскільки гени перевищують практично будь-який фактор соціокультурного середовища, а не через аспекти культури, які можуть лише вроджені особливості організму робити латентними.

Незважаючи на потужний пласт наукової літератури з великою кількістю висловлених теорій, серед яких ми віддаємо перевагу домінуванню культурного генофонду над культурною спадковістю, у зазначеній проблематиці перед науковцями постає більше питань, ніж відповідей. Безумовно, культурний вплив на еволюцію людини триває, але зараз практично неможливо передбачити, як саме це відбувається та буде відбуватися. Які види генетичної адаптації ми побачимо внаслідок розвитку сучасних і майбутніх технологій? Чи будуть ці адаптації застосовуватися повсюдно або лише до певних категорій населення чи народів? Як людино-машинні інтерфейси, такі як роботизовані протези або нейронні імплантати, вплинуть на генофонд людини? А які ще питання, ми навіть не можемо собі уявити, будуть ставити перед людством? Більше немає сенсу думати щодо другорядності генетики відносно культури або про них, як два окремі, не взаємодіючі між собою явища. Питання більше постає в тому, щоб визначити, як вони співіснують та впливають одне на одного, що є великим і складним завданням для науковців.

Ентузіасти, які вірять у можливість переродження людства в результаті корінних соціокультурних реформ, які мріють про створення людини нової генерації за допомогою нових систем соціального і культурного виховання, безсумнівно помиляються. Поряд із всемогутнім впливом на людину соціокультурних умов життя головне значення має *біологічний фактор* — *культурний генофонд*. Культура людини зріє в повільному органічному процесі, в першу чергу вона набуває біологічного фундаменту та закріплюється за допомогою спадкової передачі в певному соціокультурному середовищі. Виходячи з досягнень науковців за останні понад сто років, питання щодо порівняльного впливу на культурне життя культурної спадщини та культурного генофонду з дивовижною та приємною однаковістю вирішується на користь біології. Панівною думкою є та, згідно з якою людина дійсно має потужний біологічний фонд, що передається від покоління до покоління у вигляді безперервної спадкової біологічної маси із незначними змінами зовні, але не піддається значним трансформуючим впливам соціокультурного середовища. Отже, це означає ліквідацію оптимістичної віри у безперервний прогрес людини під впливом тільки суспільних норм та пріоритетів, тобто не культурна спадковість, а саме біологічне коріння — сукупність генів окремої популяції, групи популяцій чи виду, визначають природу і сутність культури кожної окремої людини, окремих груп чи суспільства. Генетичний фонд має головніший адаптивний потенціал, ніж культурне спадкування, і, безумовно, є рушійною силою у формуванні культури людини та культурного простору суспільства.

1. Гальтон Ф. Наследственность таланта, ее законы и последствия. С.-Петербург: Издание редакции журнала «Знание», 1875. 319 с.
2. Гершензон С. М., Бужиевская Т. И. Евгеника: 100 лет спустя. Человек. 1996. № 1. С. 54–61.
3. Стивен Пинкер. Чистый лист. Природа человека. Кто и почему отказывается признавать ее сегодня = Steven Pinker. The Blank Slate: The Modern Denial of Human Nature. М.: Альпина Нон-фикшн, 2018. 608 р.
4. Adamic L. A., Lento T. M., Adar E. Ng. Information evolution in social networks. In Proc. Ninth ACM Int. Conf. on Web Search and Data Mining–WSDM. 2016. V. 16. Pp. 473–482.

5. Bateson W. Mendel's principles of heredity. Cambridge: at the University Press, 1902. 212 p.
6. Bateson W. Mendel's principles of heredity. Cambridge: at the University Press; New York: G. P. Putnam's Sons, 1909. 396 p.
7. Boyd R. A Different Kind of Animal: How Culture Transformed Our Species. Princeton, NJ: Princeton University Press. 2017. 248 p.
8. Cavalli-Sforza L. L., Feldman M. Cultural Transmission and Evolution: A Quantitative Approach. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1981. 388 p.
9. Johannsen W. Elemente der exakten Erblchkeitslehre. Jena: G. Fischer, 1909. VI, 516 p.
10. Lumsden C. J., Wilson E. O. Genes, Mind, and Culture: The Coevolutionary Process. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1981. p. XII, 428 p.
11. Mesoudi A. Cultural evolution: how Darwinian theory can explain human culture and synthesize the social sciences. Chicago, IL: University of Chicago Press, 2011. 280 p.
12. Pearson K. Nature and Nurture, The Problem of the Future. London: Published by Dulau and CO, LTD, 1910. 31 p.
13. Plate L. Vererbungslehre mit besonderer Berücksichtigung des Menschen, für Studierende, Ärzte und Züchter. Leipzig: W. Engelmann, 1913. XII, 519 p.
14. Richerson P. J., Boyd R. Not By Genes Alone: How Culture Transformed Human Evolution. Chicago: University of Chicago Press. 2005. 342 p.
15. Scally A. The mutation rate in human evolution and demographic inference. Curr. Opin Genet. Dev. 2016. V. 41. Pp. 36–43.

Семко Я. С.

Розвиток медичної антропології у Франції

У Франції медична антропологія виникла у 1980-ті рр. на перетині дослідницьких інтересів фахівців у галузі медицини, релігійної антропології та біологічної антропології. Її становлення пов'язано з впливом англomовної наукової традиції, ставлення до якої у французькому науковому співтоваристві тривалий час залишалося суперечливим. В цей період її історія була пов'язана з розвитком щонайменше трьох наукових традицій, за якими закріпилися різні найменування: «медична антропологія», «антропологія хвороби» та «етномедицина» [1, с. 51].

Термін «медична антропологія» прийшов у Францію з англomовних країн, бо в самій Франції під «медичною антропологією» зазви-